

ÜHISKONDLIKULT VAJALIKUST TÖÖKULUST JA HINDADEST TAASTOOTMISE ERI STAADIUMIDEL

H. Müür

Majandusküberneetika ja statistika kateeder

Marksistliku majandusõpetuse kohaselt on iga kauba väärtus määratud temas asjastatud töö hulgaga, see tähendab — temale kulutatud tööajaga, mis on leidnud ühiskonna poolt tunnustamist. Kauba väärtuse rahaliseks väljenduseks tänapäeva kaubamajanduse tingimustes on tema hind.

Kuigi hindade tase on otseselt sõltuvuses ühiskondliku tööviljakuse kasvust ning selle alusel toodangu väärtuse — ühiskondlikult vajaliku töökulu alandamisest, ei kajasta hindade liikumine automaatselt ühiskondlikult vajaliku töökulu muutumist. Et hind on kauba väärtuse rahaliseks väljenduseks, siis peab ta peegeldama mitte ainult väärtust ennast, vaid ka taastootmise protsessis raha vahendusel aset leidvaid jaotussuhteid. Hinnad on vahetult seotud taastootmise väärtuseliste ja esemeliste proportsioonidega, nad peavad kaasa aitama ühtsuse tagamisele nende vahel. Nii sõltuvad tarbekaupade jaehindade alandamise võimalused elanikkonna vahekorrast. Rahva elatustaseme tõstmine tähendab seetõttu ikkagi eeskätt materiaalse tootmise proportsioonide muutmist: rasketööstuse kiire arengu kõrval ja selle baasil üha suurenevat tarbekaupade tootmist kerge- ja toiduainetetööstuses ning põllumajanduses, samuti elukondliku teenindamise forseeritud arendamist.

Majandusteooria ja -praktika seisukohalt on omandanud erilise tähtsuse hinda kujundavad tegurid ning hinna muutumise seaduspärasused. Kõigepealt iseloomustab hindade muutumine kvantitatiivselt ühiskondliku tootmise efektiivsuse astet, mis avaldub lõpptulemusena tooteühikus asjastatud ühiskondliku töö hulgana. Jaehindade ja teenustariifide tase mõjutab vahetult rahva elatusaset, sealhulgas avaldub konkreetsete kaupade hindade muutmise erinevalt mitmesuguse tulude tasemega elanike rühmade reaalses ostuvõimes. Hindade muutmise mõjustab ka rahasüsteemi stabiilsust ning paberraha reaalset ostujõudu.

Rahvamajanduse edukaks plaanipäraseks juhtimiseks, sealhulgas aga eriti hinnakujundamise küsimuste õigeks lahendamiseks, on vajalik teada hindade muutumise seaduspärasusi, nende suunda ja määra kujundavaid tegureid. Käesolevaga ongi püütud anda süstematiseeritud ülevaade ühiskondlikult vajaliku töökulu ja hindade tasemele ning dünaamikale mõjuvatest teguritest (üks võimalikest tegurite klassifikatsioonidest — vt. järgnev tabel) kõigil taastootmise staadiumidel — tootmises, jaotamisel, vahetusel ja toodangu kasutamisel.

Ühiskondlikult vajaliku töökulu ja hindu mõjutavad tegurid taastootmise eri staadiumidel¹

Tegurid	Mõjutavad töökulu		Mõjutavad hindu
	otseselt	kaudselt	
Tootmine:			
a) teaduse ja tehnika areng	—		—
b) tööjaotuse täiustamine	—		—
c) harulise struktuuri täiustamine	—		—
d) territoriaalse struktuuri muutumine	— +		— +
e) toodangu sortimendi muutumine ja kvaliteedi tõus	— +		— +
f) töötajate kvalifikatsiooni tõus	—		—
g) tootmise juhtimise ja planeerimise täiustamine	—		—
Jaotus:			
a) palgataseme tõus		—	— +
b) ühiskondlike tarbimisfondide suurenemine		—	— +
c) ümberjaotus hinna kaudu			— +
Ringlus:			
a) ringlussfääri kulude taseme muutumine	—		— +
b) nõudmise ja pakkumise vahekorra muutumine			— +
c) raha ostujõu muutumine			— +
d) eri liiki hindade muutumine			— +
Tarbimine:			
a) toodete vastastikune asendamine		—	— +
b) tootmisalase tarbimise struktuuri muutumine	+		— +
c) isikliku tarbimise struktuuri muutumine		+	— +

¹ Tegurid, mis mõjuvad vähendavalt, tähistatakse märgiga —, suurendavalt +.

Hindade taset kujundavate tegurite probleemi aktuaalsus on kasvanud järjest süveneva majandusreformiga, mis on oluliselt tõstnud hinna ja temast sõltuvate väärtuseliste näitajate (kasumi, rentaabluuse, realiseeritava toodangu jt.) osatähtsust majanduselus. Majandusreform ja selle raamides aset leidnud hulgihindade reform on juba oluliselt mõjutanud kõiki hinnaelemente: tootmise omahinda, kasumit, käibemaksu, turustuse ja kaubanduse maha-hindlusi.

Tööviljakus, tootmiskulud ja hinnad

Ühiskondlikult vajalik töökulu on seotud toodangu kogu taastootmise protsessiga. Pole õige piirduda ainult ühiskondlikult vajalike tootmiskuludega tootmise kõigis staadiumides. Arenenud tööjaotuse ja tootmise kõrge spetsialiseerumise astme tõttu on lähteaine hankimisest kuni lõpptoodangu valmistamiseni hulgaliselt vaheetappe, kõigi nendega on seotud ka kindel töökulu. Olgugi, et kauba tootmisega seotud töökulu on põhiline ja oma suuruselt määrav, on tootmine siiski taastootmisprotsessi esimene faas. Toode-tud kaubad läbivad ringlusprotsessi, millega on seotud samuti ühiskondlikult vajalik töökulu. Taastootmise viimase faasi — tarbimise-ga on omakorda seotud tarbimiskulud.

Ühiskondlikult vajalik töökulu on kindlaks määratud antud riigis vastaval arenguetapil saavutatud ühiskondliku tööviljakuse tasemega. Ühiskondliku tööviljakuse tõus, elav- ja asjastatud töö igakülgne kokkuhoid on selleks reaalseks rahvamajandusliku kokkuhoiu allikaks, mille arvel osutub võimalikuks suurendada nii tarbimist (sealhulgas alandada ka hindu) kui ka akumulatsiooni. Järelikult määrab ühiskondliku tööviljakuse tase kõik ühiskonna majanduslikud võimalused tervikuna, kõik ressursid, mida on võimalik jaotada.

Ühiskondlik tööviljakus kasvab seaduspäraselt, pidevalt hoi-takse kokku elav- ja asjastatud tööd. Ühiskondlik tööviljakus, arvu-tatuna aasta jooksul loodava rahvatulu ning materiaalse tootmise töötajate aasta keskmise arvu suhtena, kasvab aastail 1960—1971 85% võrra. Üheksandal viisaastakul peab ühiskondlik tööviljakus kasvama 34 protsenti. Ettevõtete praktikas avaldub see põhi- ja käibefondide paremas kasutamises, toodangu omahinna alanemises, tootmise rentaabluuse tõusus. Seega toodangu väärtus suhteli-selt (tooteühiku kohta) pidevalt alaneb, saavutatakse suurt rahva-majanduslikku kokkuhoitu. Sellele tuleb lisandada tootmise ja toodangu realiseerimise mahu järjekindel kasv, mis kõik suurendab ühiskonna käsutuses olevaid ressursse.

Ühiskondliku tööviljakuse tõus, ühiskondlikult vajaliku töökulu taseme alandamine tootmissfääris saavutatakse vägagi mitmete kaalukate tegurite summaarse koosmõju tulemusena. Otsustavaks töökulude taset määravaks teguriks kaasaja tootmises on teaduse

ja tehnika areng. Tuginedes teaduse, tehnika ja tootmise integratsioonile tagab teaduse ja tehnika areng pidevaid muudatusi tootmistehnikas ja -tehnoloogias ning viib selle kaudu elav- ja asjastatud töö kulu alanemisele toodanguühiku kohta.

Teaduse ja tehnika areng viib ühiskondlikult vajaliku töökulu üldise taseme alandamise kõrval ka selle kulu struktuuri olulisele muutumisele. Seoses töö tehnilise varustatuse kasvuga osaneb igale töötajale üha rohkem tootmisvõimsusi, töövõimuse tõus võimaldab tal ajaühikus üha rohkem tööobjekte valmistoodanguks ümber töödelda. Seetõttu suureneb töökulu struktuuris materiaalsete tootmiskulude osatähtsus. Mõistagi peab kasvama siis ka tootmise asjastatud elementide säästlikuma kasutamise osa töökulu alandamise võimalike teede hulgas, ka sellekohaseid stiimuleid tuleb tugevdada.

Teaduse ja tehnika areng ning tema efektiivsus on tootmisharude kaupa ebahütlane, mis tingib ka väärtuseliste vahetõrgete muutumise. Töövõimuse tõusu ja töökulu alandamise tempo on töötlevates tootmisharudes reeglina kiirem kui hankivates, kus uue tootmistehnika ja -tehnoloogia rakendamise tingimused on kompleksseeritud ning kus real juhtudel tuleb kohtuda ka halvenevate looduslike tootmistingimustega. Seega võib rääkida töötlevate tööstusharude toodangu suhtelise odavnemise tendentsist tooraine ja kütuse suhtes. Niisugune püsiv tendents peab paratamatult kajastuma ka hinnakujundamise praktikas. Ka 1967. aasta hulgihindade reformi puhul oli tööstustoodangu hulgihindade mõningane üldine tõus eelkõige tööstusliku tooraine, maakide, metalli ja kütuse hinna ulatusliku tõstmise tulemus; suur osa sellest hinnatõusust kaeti masinaehituse ja kergetööstuse kasumi (viimases ka käibemaksu) arvel.

Ühiskondliku tootmise arenguga omandab üha suurema kaalu teine ühiskondliku töökulu alandamise tegur — tööjõu tõstmise. Tootmise kontsentreerimine, spetsialiseerimine ja koostöö loovad eeldused kaasaegsete, kõrge tootlikkusega seadmete ja progressiivse tehnoloogia efektiivseks kasutamiseks, töövahendite pargi spetsialiseerimiseks, tooraine, materjalide ning tootmisjäätmete kompleksseks kasutamiseks jne. Peale senise tootmisparadiigi põhjaliku ümberkorraldamise toimub ka tootmise areng laiali põhiliselt vaid spetsialiseeritud suurettevõtete loomise näol.

Olulist mõju toodangu väärtuse ja väärtuseliste proportsioonide muutumisele avaldab tootmise struktuuri täiustamine. Tootmise harustruktuuri iseloomustavad sealjuures nii harusisesed (näiteks kaavarade kaevandamisviiside muutumine lahtise kaevandamise kasuks, elektri- ja diiselveojõu osatähtsuse tõus raudteetranspordi veojõubilansis jne.) kui ka harudevahelised progresseeruvad struktuurinõuded; viimast iseloomustavad naftakütuse ja gaasi osatähtsuse suurenemine üldises kütuse toodangus, sünteetilise tooraine ja sünteetiliste materjalide osatähtsuse pidev kasv paljude tootmis-

harude toorainebilansis jne. Tootmise territoriaalse struktuuri muutumine leiab aset hankivas tööstuses, põllu- ja metsamajanduses, kus looduslikud ressursid esinevad tööobjektidena või töövahenditena. Ühiskondlike vajaduste kasv nõuab loodusrikkuste üha ulatulisemat kasutuselevõttu. Kui tootmise harustruktuuri muutumine viib reeglina ühiskondliku töökulu kokkuhoiule, siis muudatused tootmise paiknemises võivad paremakvaliteediliste ja lähemal asuvate loodusrikkuste piiratuse tõttu viia tootmis- ja veokulude mõningasele tõusule.

Tähtsaks töökulu taset kujundavaks teguriks on toodangu sortimendi uuenemine ja laienemine ning tema kvaliteedi tõus. Antud tegur toimib aga reeglina vastupidises suunas teiste varemärgitutega võrreldes, tingides töökulu teatavat absoluutset kasvu: uute toodete väljalase suurendab alperioodil paratamatult tootmiskulusid, samuti eeldab toodangu kvaliteedi tõstmine täiendavaid kulutusi. Uued tooteliigid peavad aga reeglina olema senistest majanduslikult efektiivsemad, ka peab toodangu tarbimisväärtuse tõstmine olema majanduslikult igati otstarbekohane. Sellisel juhul saavutatakse toodangu valmistamisele ja kasutamisele (tarbimisele) summaarselt osanevate kulutuste vähenemine. Majanduslikult õigustabki uus ja parema kvaliteediga toodang end siis, kui talle osanev töökulu tarbimisväärtuse ühiku kohta, s. t. tarbimislikku efekti arvestades suhteliselt alaneb. Vaid siis osutub võimalikuks kehtestada sellised hinnad, mis majanduslikult stimuleerivad tootjat uut ja paremat toodangut valmistama ning tarbijat seda kasutama.

Teaduse ja tehnika areng esitab üha kõrgemaid nõudmisi ka tootmisest osavõtjatele, eeldades nende üldharidusliku ja erialase kvalifikatsiooni pidevat tõusu. Kvalifitseeritud töö annab ajaühikus rohkem toodangut, rohkem ühiskonna käsutusse minevaid väärtusi. Töö keerukuse kasv ning sellega kaasnev töötajate kvalifikatsiooni tõus eeldab ka ühiskonna üha suuremaid kulutusi ühe töötunni kohta; pidevalt tõuseb selle teguri tõttu töötajate keskmine palk, samuti assigneerib riik üha enam vahendeid üld- ja eriharidusele ning kõigile kvalifikatsioonitõstmise vormidele. Selleks, et töökulu toodanguühiku kohta alaneks, peab tööviljakuse kasv ennetama töö keerukusastme kasvu. Viimane ongi majanduspraktikas üks olulisi keskmiist palka kujundavaid tingimusi.

Olulist mõju töökulu tasemele avaldab ka tootmise juhtimise ja planeerimise täiustamine. Tootmise juhtimise ja planeerimise tase ning terve majanduslike hoobade süsteemi efektiivsus kajastuvad vältimatult ka töökulus. Juhtimise mittekuüllaldase taseme tõttu tootmise erinevates lülides, metodoloogiliste ja tehniliste puuduste tõttu planeerimises kaotatakse paratamatult teatud osa teaduse ja tehnika arengust potentsiaalselt tulenevast ühiskondliku töö kokkuhoiust. Isegi tootmise planeerimisel ja hinnakujundamisel kasutatavate toodanguparameetrite endi täiustamine võimaldaks toota

näiteks samast metallikogusest rohkem masinaid ja torusid, tõsta toodangu kvaliteeti, alandada töökulu toodangu tegeliku tarbimisväärtuse ühiku kohta jne.

Jaotussuhted ja hinnad

Ühiskondlikult vajaliku töökulu alandamine on seega hindade alandamise potentsiaalseks eelduseks. Ühenduses sellega tuleb arvestada hindade võimalikku tagasimõju nende objektiivsele majanduslikule alusele — ühiskondlikule töökulule, toodangu väärtusele. Kuna hind on väärtuse rahaliseks väljenduseks, siis hind ise ei saa väärtust ei suurendada ega vähendada. Hind on toodangu ühiskondliku töökulu (kui argumendi) funktsiooniks, mitte vastupidi.

Samal ajal avaldab plaaniline hinnakujundamine tagasisideme korras teadlikku mõju ühiskondlikult vajalikele kulule, väärtuse tasemele. Igasugune hindade muutmine, puudutades jaotussuhteid, avaldab töötulemustele teatavat mõju. Hindade muutmine võib avalduda kasumi jaotumises tootmisharude vahel, rahvatulu jaotuses, tarbimise ja akumulatsiooni, palga, kasumi ja käibemaksu jt. vahekordades. Kui hinna muutmine vahetult ei avaldu toodangu väärtuse suurusel, siis hindade süsteem tervikuna võib oluliselt mõjustada tööviljakust, rahvamajanduse arengutemposid ja proportsioone, ressursside ratsionaalset kasutamist.

Ühiskondliku taastootmise jaotuse staadiumil leiavad aset komplitseeritud jaotus- ja ümberjaotusprotsessid. Nad hõlmavad kõigepealt ühiskondliku produkti jaotamist asendusfondiks ja rahvatuluks ning viimase arvel tarbimis- ja akumulatsioonifondi kujundamist. Jaotus leiab aset tootmisharude vahel ja harusiseselt, territoriaalselt riigi eri paikkondade vahel, linna ja maa vahel. Plaanipärased jaotussuhted avalduvad mitmesuguste väärtuseliste vahekordade kaudu, eelkõige aga palga, hindade, fondimaksu, fikseeritud maksete, käibemaksu, kannuraha jt. väärtuseliste kategooriate abil. Põhilisteks jaotuse kategooriateks on aga alati olnud palk ja hinnad, kusjuures nende osa jaotussfääris pole kaugeltki olnud ühesugune.

Kuni eksisteerib kaubamajandus, toimib väärtusseadus ja eksisteerivad ka hinnad, on viimased alati toodete väärtuse rahaliseks väljenduseks ja aitavad seega kaasa plaanipärasele jaotumisele rahvamajanduses ning vajalike rahvamajanduslike seoste ja proportsioonide saavutamisele. Sealjuures määravad hulgihinnad kindlaks vastastikused väärtuselised vahekorrad tootmisharude ja ettevõtete vahel, tootmise lõppstaadiumis aga kerge- ja toiduainetetööstuse ning kaubaringluse sfääri vahel. Kokkuostuhinnad teevõivad vahekordi riigi ja põllumajandusettevõtete vahel, nendega on paljuski määratud ka toiduainetetööstuse ja paljude ker-

getööstusharude toodangu omahind ja hulgihinnad. Transpordi veotariifid kujundavad väärtuselisi vahekordi transpordi, kõigi tootmisharude ja ringlussfääri vahel. Jaehindadega on määratud tööjõukulu tarbekaupade ja teenuste vastu vahetamise ekvivalentsus antud palgataseme juures. Põllumajanduse valdkonnas etendavad sama osa ka kokkuostuhinnad, kuivõrd nendest sõltub kolhoosnike töötasustamise tase.

Hindade ja jaotussuhete vahekorra probleemid on kujunenud kaasajal mitte ainult majandusteooria, vaid ka majanduspoliitika aktuaalseteks küsimusteks, mis puudutavad elanikkonna kõigi kih tide elulisi huve. Teatavasti on jaehindade tase NSV Liidus, pärast massilisi jaehindade alandamisi ajavahemikul 1948—1954, olnud pikema aja vältel põhiliselt stabiilne. Jaehindade üldist taset ei ole märkimisväärselt muutnud ka üksikute tarbekaupade hindade mõningane vastastikune alandamine ning tõstmine viimastel aastatel. Kuna ühiskondlikult vajaliku töökulu taseme alanemisega ei kaasnenud tarbekaupade jaehindade üldist alandamist, siis on vajalik selgitada, kuhu ja milliseks otstarbeks kasutati sel perioodil rahvamajanduses saavutatud kokkuhoiu.

Teatavasti võib igal perioodil saavutatava rahvamajandusliku kokkuhoiu kasutamises täheldada erinevaid suundi. Nii võib tarbimisfondi üldine suurenemine toimuda kas palkade tõusu, jaehindade alandamise või siis ühiskondlike tarbimisfondide suurendamise kaudu. Alates 1953. aastast on kaalukaks suunaks olnud ka kokkuostuhindade tõstmine. Mõistagi peab suurenema ka akumulaatsioonifond, mis on aluseks tootmise laiendamisele. Nendeks abinõudeks vajalike vahendite allikas on üks: rahvatulu juurdekasv. Järelikult ei saa jaehindade muutumine leida aset isoleeritult, ja vastupidi — rahvatulu jaotuse kõik teised loetletud kanalid avaldavad jaehindade tasemele kindlasuunalist mõju.

Põhiliseks hindade taset ja dünaamikat jaotussfääris mõjutavaks teguriks ongi tootmistööliste palkade tase. Palkade tase ise sõltub tööviljakuse kasvust, töökulu alanemisest ning viimasest tuleneva kokkuhoiu jaotamisest. Mida rohkem üldisest ühiskondliku töö kokkuhoiust kasutatakse töötajate tõiste tulude suurendamiseks nominaalpalga kasvu näol, seda vähem jääb ühiskonna käsutusse vahendeid teisteks rahva elatustaset tõstvatteks abinõudeks (sealhulgas ka jaehindade alandamiseks) ja tootmise laiendamiseks, ning vastupidi.

Palga dünaamika kajastab jaotussuhteid. Igasugune palga kasv tähistab rahvatulu jaotust, selle ümberjaotust väljendab ta aga vaid teatavatel juhtudel. Palga normaalne kasv seoses iga töötaja tööviljakuse tõusuga kajastab tulude otsest, nn. esmast jaotust sama ettevõtte raames ega väljenda ümberjaotussuhteid. Vahetõttu väljendabki palga kasvutempo vahel väljendabki rahvatulu esmast jaotust: siit nähtub, milline osa tööviljakuse tõusust saadavast üldisest efektist kasutatakse palkade suurendamiseks

ning millisel määral jääb vahendeid elatustaseme tõstmiseks teistes vormides ja tootmise laiendamiseks.

Samal ajal teatud tootmisalade töötajate palkade korrigeerimine, madalalpalgaliste ja mõnede teiste töötajate kategooriate palkade automaatne tõstmine toimub rahvatulu ümberjaotuse korras. Palga niisugune tõus ei ole reeglina kaetud nende töötajate tööviljakuse tõusuga antud perioodil, vaid selleks tuleb vahendeid ümber jaotada üldisest puhastulust. Majanduspraktikas tõuseb seetõttu ühekordselt ka tootmise omahinna tase, mis tööviljakuse ja palga kasvu õige vahekorra saavutamiseks hakkab jällegi alanema.

Teatavasti ongi pärast 1954. aastat töötajate elatustaseme tõstmise põhisuunaks kujunenud minimaalpalkade korduv tõstmine ning palkade kardinaalne korrastamine praktiliselt kõigis rahvamajandusharudes. Siia tuleb lisada ka maksude kaotamine ja vähendamine madalamalpalgaliste töötajate kategooriate palkadelt. Rahvatulu tarbimisfondi suurendamise selle suuna keskne tähendus kaasajal on seletatav tema seoses tööviljakuse tasemega, tootmise arendamise stimuleerimisega efektiivsete palga- ja preemiasüsteemide kaudu. Siin avaldubki palga kui tähtsa jaotuse kategooria aktiivne mõju (tagasisideme korras) ühiskondlikult vajaliku töökulu tasemele. Nii tootmistöölise põhipalga kui ka ettevõtete stimuleerimisfondidest tulenevate preemiade ja tulude suurendamine peab stimuleerima tööviljakuse tõusu ning soodustama seega toodanguühiku väärtuse ja hinna alanemist. See on aga mõeldav vaid töötajate rahaliste tulude suurenemist ennetava tööviljakuse kasvu korral.

Vastasel juhul, samuti palga suurendamisel ühekordse akti korras, s. t. rahvatulu ümberjaotuse arvel, suurenevad palgakulud toodangu omahinnas. Omahind on aga teatavasti praktilise hinnakujundamise baasiks. Keskmise palga tõus tähendab samaaegselt ka elanikkonna üldise maksevõimelise nõudmise kasvu turul, mis peab olema tasakaalustatud tarbekaupade ja teenuste täiendava pakkumisega. Kõiki neid asjaolusid tuleb jaehindade taseme kujundamisel tingimata silmas pidada.

Oluline koht jaotussfääris hindade taset mõjutavate tegurite hulgas kuulub ühiskondlikele tarbimisfondidele. Seoses töökulu pideva alanemisega on ühiskondliku töö kokkuhoidu üha suuremas ulatuses kasutatud ühiskonnaliikmete vajaduste rahuldamiseks nende fondide kaudu. Kui 1950. a. osanes igale NSV Liidu kodanikule väljamaksete ja soodustuste näol ühiskondlikest tarbimisfondidest vaid 24 rubla aastas, siis 1970. aastaks moodustasid need tulud 262 rubla isiku kohta. Peale rahvatulu vahendite kasutamise ühiskondlike tarbimisfondide kujundamiseks tuleb hinnakujundamisel arvestada ka neist tulenevat mittetootmissfääri töötajate, pensionäride, stipendiaatide jt. rahaliste tulude kasvu, mis kõik suurendavad üldist maksevõimelist nõudmist. Ühiskondlike tarbi-

misfondide suurendamine avaldab tagasimõju ühiskondlikult vajalikule töökulule. Töötajate haridustaseme ja kvalifikatsiooni tõus, meditsiinilise teenindamise, elukondlike jm. tingimuste paranemine loovad eeldused tööviljakuse kasvuks ja toodanguühiku väärtuse alanemiseks.

Konkreetsete toodete hindade taset ja dünaamikat mõjutab ka ümberjaotus üksikute toodete hindades. Ka 1967. a. hulgihindade reform tähendas puhastulu ümberjaotust tööstusharude vahel, mis väljendus tootvate tööstusharude hulgihindade (ja kasumi) ning tarbivate tööstusharude tootmiskulude vastastikusel balanseeritud muutmises. Harusiseselt lahendatakse eri tingimustes töötavate ettevõtete rentaabluuse probleem sageli, eelkõige hankivas tööstuses, samuti ümberjaotuse korras kahe hinnakirja süsteemi abil (grupilised ettevõtte hulgihinnad — nn. arvestushinnad ja ühtsed tööstuse hulgihinnad tarbijaile). Pümatööstuses, puu- ja aedviljakonservitööstuses, 1972. aastast alates ka kalatööstuses, rakendatakse üksiktoodetele normaalse rentaabluuse tagamiseks ümberjaotust juurde- ja mahahindluste abil. Jne.

Ümberjaotuse tähtsaks vahendiks on käibemaks. Käibemaksu muutmine võib mõjutada tarbekaupade hindade taset vajalikus suunas, sõltumatult toodete väärtuse tegelikust dünaamikast. Teatavasti tagati jaehindade üldise taseme stabiilsus NSV Liidu tingimustes, kus põllumajandussaaduste kokkuostuhinnad tõusid alates 1953. a. mitmekordselt, sealjuures loomakasvatussaaduste osas ka veel 1970. a. Käibemaksu vähendamise kaudu suunatigi tunduv osa rahvamajanduslikust kokkuhoiust kolhooside, nende kaudu aga ka kolhoosnike tulude suurendamiseks, mis tagas normaalsed tingimused taastootmiseks põllumajanduses. Selle tulemusena kasvab samuti tunduvalt maaelanikkonna maksevõimeline nõudmine.

Ümberjaotuse osa üksikute tarbekaupade hindade kujundamisel ilmneb ka nende osatähtsuse võrdlemisel kaubakäibes vastavalt: 1) täielikus töökulus ehk rahvamajanduslikus töömahukuses (leitav tööajast koostatava tootmisharudevahelise tootmise ja tarbimise bilansi abil) ja 2) kehtivates jaehindades.¹ Ilmneb, et toidukaupade, eriti igapäev massiliselt nõutavate toidukaupade hinnad on meil ühiskondlikult vajaliku summaarse töökuluga võrreldes küllaltki madalad, tööstuskaupade hinnad veidi kõrgemad, alkohoolsete jookide hinnad aga küllaltki kõrged. Toidukaupade töökulu ja jaehindade vahekord tervikuna on suuresti mõjustatud tänapäeval veel suhteliselt madalast tööviljakuse tasemest põllumajanduses. Sealhulgas on tööviljakuse tase kõrgem taimekasvatuses, loomakasvatuses saadavast toorainest toodetavad toidu- ja tööstuskaubad eeldavad aga suuremat töökulu.

---

¹ Vt. ka meie artikkel «Majandusreform ja jaehinnad» ajakirjas «Tehnika ja Tootmine», 1970, nr. 11.

Ringlussfääri osa töökulu ja hindade kujundamises

Hüvesid saab pidada tarbimiseks lõplikult valmis olevaiks alles tarbimispaika toimetatuina. Ühiskondlikult vajaliku töökulu kujunemine jätkub seetõttu ringlussfääris, kus ka hindade tasemele ja dünaamikale avaldab mõju rida kaalukaid tegureid. Transpordiorganisatsioonide eksploatatsioonikulud ja kasum, varustus-turustus-, varumis- ja kaubandusorganisatsioonide käibekulud ja kasum on kaupade hindade koostisosadeks. Hinnakujundamise praktikas on nad plaaniliselt kindlaks määratavad transporditariifidega, turustuse, varumise ning kaubanduse maha- ja juurdehindlustega.

Teatavasti ringlussfääris reeglina uusi materiaalseid hüvesid ei looda, küll aga suureneb tootmises valmistatavate kaupade väärtus. Kuna ühiskond on huvitatud maksimaalsest tarbimisväärtuste hulgast oma vajaduste rahuldamiseks, siis taotleb ta eeskätt selliste kulude vähendamist, mis neid otseselt ei loo. Teaduse ja tehnika progress transpordis, materiaal-tehnilises varustamises, kaubanduses ning vedude ja käibe mahu kasv, töötajate kvalifikatsiooni tõus jt. tegurid viivadki ringlussfääri kulude alandamisele tarbijatele toimetatava toodangu ühiku kohta, järelikult ka sellele toodangule osaneva ühiskondlikult vajaliku töökulu (tema väärtuse) alanemisele tervikuna. Mõistagi on ka vastassuunas toimivad tegurid. Tootmisharuviisi ja territoriaalse tööjaotuse süvenemine tingib veokauguse ja veosekäibe mõnevõrra kiirema kasvu võrreldes tootmise mahuga. Kaubandusliku teenindamise parandamine võib tingida käibekulude kasvu jne.

Ringlussfääri kuludele ei saa läheneda ühekiulgselt, eriti seal, kus on tegemist elanikkonna teenindamisega. Tuleb taotleda ringlus- ja tarbimiskulude summaarset alandamist ning töötajate vaba aja kasutamise parandamist. Sotsialistlik riik läheb teadlikult ka ringluskulude suurendamisele, kui see kaetakse tarbimiskulude kokkuhoiuga ja elanikkonna vaba aja ratsionaalsema kasutamisega.

Tähtsaks hindade taset mõjutavaks teguriks ringlussfääris on nõudmise ja pakkumise vahetõrge. Taastootmise naturaalsemelle ja väärtuseliste proportsioonide kooskõla saavutamiseks on ka tsentraliseeritud plaanilise hinnakujundamise puhul vajalik arvestada turu konjunktuuri ning seda mitte ainult tarbeesemete, vaid ka tootmisvahendite valdkonnas, seoses järkjärgulise üleminekuga viimaste tsentraliseeritud jaotamiselt hulgikaubandusele.

Paljude tootmisvahendite ja tarbekaupade osas ületab nõudmine pakkumise. Tootmisvahendite suhtes on seda soodustanud ka senine varustamise planeerimise praktika (enamasti taotletakse rohkem, niikui rahuldatakse osaliselt) ning kapitalmahutuste tsentraliseeritud finantseerimine, mille alusel ettevõtted said seadmeid ja ehitusmaterjale praktiliselt tasuta. Finantseerimisallikate muutmine uue majandussüsteemi juures on mõnevõrra mõjutanud

põhjendamata nõudmist. Tarbekaupade turul on aga uus majandussüsteem elanikkonna maksevõimelist nõudmist tunduvalt suurendanud. Palkade üldise tõusu, kokkuostuhindade tõstmise, pensionide suurendamise jt. abinõude tulemusena on elanikkonna rahalised tulud oluliselt kasvanud, mida ei saa jätta arvestamata nõudmise ja pakkumise tasakaalustamisel, sealhulgas ka jaehindade alandamise võimaluste analüüsimisel.

Kui tootja on turul monopoolses seisundis ja tarbijal ei ole valikuvõimalust, siis ei suuda viimane ka küllaldaselt mõjutada toodangu sortimenti, kvaliteeti ja hinda. See loob pinna hinna võimalikuks tõusuks, mida tootjad püüavad ära kasutada eriti toodangu sortimendi uuendamisel ja ühekordsete tellimuste täitmisel. Sellist nähtust püütakse ära hoida hinnakujundamise sellekohase reglementeerimisega, püütakse normaliseerida nõudmist ja pakkumist administratiivsete meetoditega. (nomenklatuuri planeerimine ülalt, vanade toodete valmistamise lõpetamise sanktsioneerimine Kaubandusministeeriumi poolt jne.).

Rea toodete puhul, kus nõudmine on täielikult kaetud, võib nõudmise ja pakkumise vahetõttu etendada hindade suhtes positiivset osa: tootjad püüavad laiendada sortimenti, parandada kvaliteeti, nad taotleavad ka hindade alandamist, et laiendada toodangu realiseerimise võimalusi, alandada tootmiskulusid ja suurendada kasumit. Probleemi majanduslik, perspektiivne lahendamine seisnebki tarbekaupade tootmise ja teenindamise forsseeritud arendamises, mis peab ennetama elanikkonna rahaliste tulude kasvu. Seepärast kasvabki tarbekaupade tootmine tööstuses juba mitmendat aastat tootmisvahendite tootmisest kiiremini.

Eriti oluline on hindade planeerimisel näha ette nende igakülgset põhjendatud muutmist, mis tarbekaupade puhul võib reeglina toimuda vaid alanemise suunas. Nõudmise ja pakkumise seisukohalt lähtudes tekib jaehindade alandamise võimalus siis, kui kaupade hindade summa on maksevõimelisest nõudmisest suurem. Jaehindade alandamist võib ette näha niisuguse üldsumma ulatuses, mille võrra kaupade pakkumine vastaval perioodil ennetab maksevõimelist nõudmist. Konkreetsete kaupade osas tuleb tingimata arvestada ka nende ressursse, mis peavad vastama ka jaehindade alandamise tõttu kujunevale suurenevale nõudmisele.

Hindade tase on seotud ka raha ostujõuga. Raha ostujõu muutumine kajastub hindade tasemes, ja vastupidi. Hind kui väärtuse rahaline väljendus on tuletatud kahest tegurist: kauba väärtuse suurusest ja raha väärtusest ehk tema esindaja — rahamärkide — ostujõust. Raharingluse seaduspärasus, mis määrab kindlaks ringluses oleva raha hulga ja tema ostujõu vahelise sõltuvuse, kehtib ka sotsialismi tingimustes.

Raha ostujõud sõltub ringluses käibiva raha hulga ning tema katteks oleva kaupade ja teenuste massi vahekorra. Töötajate materiaalse stimuleerimise vajadus ja nende arvu kasv on viinud

rahva käes oleva raha hulga pidevale suurenemisele. Töölise ja teenistujate üldine palgafond NSV Liidu rahvamajanduses on aja- vahemikul 1950—1970 suurenenud umbes 4,2 korda (keskmine palk 1,9 ja keskmine nimestikuline arv 2,2 korda). Veel kiiremini on kasvanud kolhoosnike ja pensionäride sissetulekud. Jaekäive on samal perioodil kasvanud 3,9 korda. Kujunenud vahe üheks avalduseks on ka elanikkonna hoiuste suurenemine hoiukassades, näiteks vaadeldaval ajavahemikul 25,1 korda.

Mõningatel juhtudel tuleb teatud hindade taset mõjutava tegurina arvestada ka teist liiki hindade muutumist. Kokkuostuhinnad, hulgihinnad ja jaehinnad teenindavad kaubatootmist ja -ringlust kaubakulgemise eri staadiumides. Sotsialistliku hinnakujundamise praktikas pole vähe juhtumeid, kus on teatud hindu küllaltki oluliselt muudetud ning seda on tehtud autonoomselt, teisi hindu mõjutamata. Jaehindade taset ei mõjutanud rasketööstuse toodangu hulgihindade tõstmine 1949. ja 1967. aastal, kokkuostuhindade korduv tõstmine (välja arvatud 1962. aastal) jne.

Vahepealsete (kokkuostu- ja hulgi-) hindade muutumise mõju lõplikele hindadele püütakse võimalikult neutraliseerida, tagada jaehindade stabiilset taset. See oli kergemini teostatav seni, kuni nende ja jaehindade vahel oli piisav vahemik suure kasumi ja käibemaksu näol, mis amortiseeris kokkuostu- ja hulgihindade tõusu. Huvitav ongi siinjuures kokkuostuhindade tõusu edasine avaldumine hindade süsteemis: esialgselt sai seda teha toiduainetetööstuse toodangu ettevõtte hulgihinna lähendamise teel tema tööstuse hulgihinnale (käibemaksu arvel), seejärel sundis aga loomakasvatussaaduste kokkuostuhindade tõstmine rakendama liha- ja piimatööstuse toorainele arvestushindu.

Erandjuhtudel on sellise vahemiku puudumisel riivatud ka jaehindu. Nii kanti loomakasvatussaaduste kokkuostuhindade tõus 1962. aastal üle jaehindadele. Metsamaterjalide hulgihindade tõus 1967. aastal viis nende jaehindade tõusule 1970. aastal. Üksikute kaupade jaehindade teatav tõus on siis kompenseeritud teiste kaupade jaehindade alandamisega, mistõttu jaehindade üldine tase on meil stabiilne.

Jaehindade alandamise võimaluste vaagimisel edaspidi tuleb omakorda arvestada kokkuostu- ja hulgihindade eelnevat võimalikku alanemist. Hulgihindade plaaniline reguleerimine kasumi normaliseerimise ja nende taseme alandamise suunas toimubki alates käesolevast viisaastakust koos kogu rahvamajanduse planeerimisega. Jaehindade tase on määratud käesoleval ajal eeskätt kokkuostuhindade tasemega. Tuleb eeldada, et tööviljakuse tõusu ja töö- kulu alanemisega põllumajanduses osutub tulevikus võimalikuks alandada ka kokkuostuhindu, see kujuneb põhiliseks eelduseks jaehindade alandamisele.

Tarbimise mõjust hindadele

Taastootmise viimaseks staadiumiks on tarbimine, toodangu lõplik kasutamine. Tootmisvahendite tarbimine leiab aset töövahendite ja tööobjektide kasutamise näol tehnoloogiliselt järgnevate tootmisfaaside tootmisprotsessis. Tarbekaubad on elanikkonna isikliku ja kollektiivse tarbimise objektideks. Toodangu tarbimisega, nagu ka tema tootmise ja ringlusega, kaasneb sellekohane ühiskondlikult vajalik töökulu. Seoses ühiskondliku tootmise efektiivsuse üldise tõusuga on aktuaalselt tõusnud päevakorda ka toodangu tarbimise efektiivsuse tõstmise ülesanne, mistõttu hinnakujundamisel püstitataksegi eesmärk aidata kaasa summaarsete, taastootmisega kaasnevate kulude minimeerimisele.

Tarbimissfääris ilmneb täielikult toodete tarbimisväärtus, nende efektiivsus ja ökonoomsus. Need omadused leiavad siin lõpliku rakendamise ühiskonna konkreetsete vajaduste rahuldamisel. Ühiskond annab toodetele kasutamise käigus lõpliku hinnangu, vastavalt sellele määrab ta nende tarbimise järjekorra (eelistab efektiivsemat toodangut) ning kujundab ühiskondliku nõudmise konkreetsete tarbimisväärtuslike parameetritega toodete järele. Igasugused struktuurinihked kaupade tarbimises eeldavad aga tootmise struktuuri sellekohast muutmist. Seetõttu mõjutab tarbimine tagasisideme korras ühiskondlikku tööviljakust, töökulu taset ja seega ka hindu kogu taastootmise ulatuses.

Tarbimissfääris hindade taset mõjutavatest teguritest tulebki eelkõige märkida erinevate toodete vastastikust asendatavust tarbimises. Tootmise arenguga kasvab ühesugust ühiskondlikku vajadust rahuldavate toodete arv. Kuigi nende tootmiskulud on erinevad, valitseb hinnakujundamises tendents orienteeruda hindade ligilähedasele tasemele tarbimisväärtuse ühiku kohta. Vaatamata nafta ja gaasi tootmiskulude alanemisele ning nende progressiivsete kütuseliikide osatähtsuse kasvule üldises kütusebilansis arvestatakse kõigi kütuseliikide hindade määramisel ka tahke kütuse kui seni veel põhilise kütuse tootmiskulusid.

Toodangu vastastikune asendatavus võimaldab kasutada samaks otstarbeks üha efektiivsemaid ja ökonoomsemaid tootmisvahendeid ja tarbekaupu. Kõik see mõjutab tootmise struktuuri ja võimaldab alandada töökulu sama ühiskondliku vajaduse rahuldamiseks. Odavamate ja ökonoomsemate toodete osatähtsuse suurenemine vastastikku asendatavate kaupade hulgas viib ka analoogilist vajadust rahuldavate toodete hinna üldise taseme järkjärgulisele alanemisele.

Teaduse ja tehnika areng tingib progresseeruvaid struktuurinihkeid tootmisalases tarbimises. Pidevalt kasvavad nõuded töödeldava tooraine, materjalide, kütuse ning masinate, seadmete, aparaatide kvaliteedi ja efektiivsuse suhtes. Siit tuleneb täiendav töökulu mineraaltooraine ja -kütuse rikastamiseks, masinate ja

seadmete töökindluse ning vastupidavuse suurendamiseks jne. Mõistagi kaasneb sellega (füüsilise) tooteühiku keskmise hinna tõus. Kuna toodangu tarbimislilik efekt peab kasvama kiiremini, siis ka tarbimisväärtuse ühiku kohta peavad hinnad mõnevõrra alinema.

Seaduspärased muudatused leiavad aset ka isikliku tarbimise valdkonnas. Palgataseme üldise tõusu ning keskmise- ja kõrgema-palgaliste töötajate osatähtsuse kasvu tõttu kandub nõudmine üha rohkem uutele kvaliteetsematele kaupadele. Kvaliteetsemate ja ühtlasi ka kallimate materjalide, tooraine, mitmesuguste lisandite jm. kasutamise tõttu, samuti suurema töömahukuse tõttu (täiendav viimistlus jne.) võivad nende uute täiuslikumate kaupade hinnad kujuneda antud kaubagrupi senisest (ühe tooteühiku) keskmisest hinnast kõrgemaks.

Edaspidi aga, vastavalt nende kaupade tootmise laenemisele ja omahinna alandamisele, eriti aga turu küllastumisele nende kaupadega, tekib ka vajadus alandada jaehindu, et suurendada nõudmist ja avardada turu mahtu. Nii on ka viimased jaehindade alandamised (elastiksukad ja -sokid, nailonsärgid, osa televiisoreid jm.) lähtunud vastavate kaupade nõudmise ja pakkumise reaalsest vahekorrast ning taganud vajaliku turu üha suureneva pakkumise jaoks.

ОБ ОБЩЕСТВЕННО НЕОБХОДИМЫХ ЗАТРАТАХ ТРУДА И ЦЕНАХ НА РАЗНЫХ СТАДИЯХ ВОСПРОИЗВОДСТВА

Х. Мьюр

Резюме

Общественно необходимые затраты труда связаны со всем процессом воспроизводства продукции. Несмотря на то, что связанные с производством продукции затраты труда являются основными и определяющими по своей величине, производство служит лишь первой стадией процесса воспроизводства. Произведенные продукты проходят процесс обращения, с чем также связаны общественно необходимые затраты труда. С последней стадией воспроизводства — с потреблением, в свою очередь, связаны издержки потребления.

Хотя уровень цен находится в непосредственной зависимости от повышения производительности общественного труда и снижения на этой основе общественно необходимых затрат на продукцию (стоимости ее), движение цен автоматически не отражает изменения общественно необходимых затрат труда. Так как цена является денежным выражением стоимости товара, то она должна отражать не только саму стоимость, но и имеющие место

в процессе воспроизводства отношения распределения посредством денег.

Для успешного планового управления народным хозяйством, в том числе особенно для правильного решения проблем ценообразования, необходимо знать закономерности движения цен и факторы, определяющие направления и меру их изменений.

В данной статье и дается систематическое изложение факторов, влияющих непосредственно или косвенно на уровень и динамику общественно необходимых затрат труда, и на уровень и

Факторы, влияющие на общественно необходимые затраты труда и цены на разных стадиях воспроизводства

Факторы	На затраты труда		На цены
	непосредственно	косвенно	
Производство:			
а) развитие науки и техники	—		—
б) совершенствование общественного разделения труда	—		—
в) совершенствование отраслевой структуры производства	—		—
г) изменения в территориальной структуре производства	—+		—+
д) изменения в ассортименте и повышение качества продукции	—+		—+
е) повышение квалификации работников	—		—
ж) совершенствование управления и планирования производства	—		—
Распределение:			
а) повышение уровня зарплаты		—	—+
б) увеличение фондов общественного потребления		—	—+
в) перераспределение через цены			—+
Обращение:			
а) изменение уровня затрат сферы обращения			+
б) изменение соотношения спроса и предложения			—+
в) изменение покупательной способности денег			—+
г) изменение различных видов цен			—+
Потребление:			
а) взаимозаменяемость продукции			—+
б) изменение структуры общественного потребления	—+		+
в) изменение структуры личного потребления	—+		+

динамику цен. При этом разносторонне исследуется влияние новых, вытекающих из осуществления плана девятой пятилетки и развития новой системы хозяйствования явлений на всех стадиях воспроизводства — в сферах производства, распределения, обращения и потребления продукции.

В обобщающем виде результаты рассмотрения направлений влияния конкретных факторов представлены в таблице. При этом факторы, влияющие на снижение уровня затрат труда и цен, обозначаются с минусом, а влияющие на увеличение количественных значений этих категорий — с плюсом.